

DOI: 10.7596/taksad.v3i1.323

Ehl-i Sünnet Açısından Bilgi ve Değeri

İsmail YÜCEDAĞ¹

Öz

Kelâm ilmînin amacı, dinî inançları kesin deliller kullanarak ispat etmektir. Bu nedenle kelâmcılar Kur'an'ı ve iki kısma ayırdıkları Sünnet'in ilk kısmında yer alan mütevâtir haberleri esas almışlardır. Kelâm ilminde üç bilgi edinme yolu olduğu kabul edilmiştir. Bunlar, beş duyu, akıl ve haber-i sâdık'tır. Bilgi edinme yollarından ilk ikisini oluşturan beş duyu ve akıl ile elde edilen bilgiler ile Sünnet'in ilk kısmında yer alan mütevâtir haberin değeri konusunda İslâm âlimleri arasında bir ihtilâf söz konusu değildir. Hicretin II. asrından itibaren, sünnetin ikinci kısmını oluşturan haber-i vahid'in değeri ve itikâdî konularda delil teşkil edip etmeyeceği konusunda âlimler tarihsel süreç içinde birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Böylelikle problem günümüze kadar devam etmiştir. Konu hakkında fikir yürüten âlimler, Kelâmcılar ve Selefiyye olmak üzere iki ana gruba ayrılmışlardır. Bu çalışmanın amacı, haber-i vâhid hakkındaki fikir ayrılıklarının nedenlerini, kelâmcılar tarafından bilgi edinme yollarından biri olarak kabul edilen haber-i sâdıkı dikkate alarak araştırmaktır.

Anahtar kelimeler: Ehl-i Sünnet, Haber-i Sâdık, Bilginin Değeri, Haber-i Vâhid, Kelâmcılar, Selefiyye.

¹ Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Knowledge and its Value in Terms of the Ahl As-Sunnah

Abstract

The purpose of the Kalam science is to prove the religious beliefs by using definitive evidences. For this reason, the Kalam scholars are inclined to Koran and the mutawatir reports which are included in the first part of Ahl As-Sunnah divided into two parts. In the Kalam science, it has been accepted that there are three ways of attaining knowledge. These are the five senses, intelligence, and precise reports. It is not the case that Islamic scholars have a disagreement on not only knowledges obtained through the five senses and intelligence but the value of mutawatir reports included in the first part of Ahl As-Sunnah. As of the second century of Hegira, the scholars have put forward different opinions about whether the value of imprecise reports will constitute an evidence in matters of faith in the historical process or not. Thus, the problem has continued to the present day. The scholars who speculate about the issue have been divided into two main groups as Kalam scholars and Salafism. The purpose of this study is to research the reasons for the disagreements on imprecise reports by taking precise reports into account, which has been accepted by Kalam scholars as one of the ways of attaining knowledge.

Keywords: Ahl As-Sunnah, Precise news, The Value of Knowledge, Imprecise news, Kalam Scholars, Salafism.

Giriş

Kelâm ilminde, bilgi kelimesini karşılamak için ilim kelimesi kullanılmıştır. İlim kelimesi, arapça ‘ a.l.m.’ kökünden türemiş olup, bilmek, anlamak, kavramak, haber vermek, zannetmek, bir şeyi gerçeğe uygun olarak bilmek anlamlarına gelen bir mastar isimdir².

Bilgi kelimesi ıstılahta, gerçeğe uygun kesin bilgi³, eşyayı olduğu şekilde bilmek⁴, kişinin bilgi sahibi olmasını gerektiren şey⁵, her hangi bir konuda fikir yürütme kabiliyeti kazandıran bir güç⁶ olarak da tarif edilmiştir.

Fahreddin er-Râzî(v.606/1210), bilgi konusunu işlerken, kelâmcıların ve İslâm filozoflarının bilgi tariflerini ele alır ve bu tariflerin her birinin ayrı ayrı eksikliklerinin

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ‘a.l.m.’ md.; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, s.503

³ el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, ‘el-İlm’ md.

⁴ el-Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s.6

⁵ el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, s.12 (Bu tarif Eş'arî'ye aittir.)

⁶ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, ‘el-İlm’ md.

bulduğunu anlatır. Daha sonra, bilgi kelimesi ile eş anlamlı olduğunu düşündüğü otuz lâfzı ayrı ayrı açıklar⁷.

Mutlak anlamda bilgi, kadîm ve hâdis olmak üzere iki kısma ayrılır:

1-Kadîm Bilgi: Allah'ın zatına mahsus olan bilgilerdir. Bu bilgiler yaratılmışların bilgisine benzemez.

2-Hâdis Bilgi: Yaratılmışlara ait olan bilgilerdir. Zarûrî ve iktisâbî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

a) Zarûrî Bilgi: Allah'ın 'bilen'in nefsinde, kendi irade ve gayreti olmaksızın meydana getirdiği bilgidir. Kişinin kendi varlığını, açlık, susuzluk, haz, elem gibi değişik hallerini hissedip kesin şekilde bilmesi gibi. Bu çeşit bilgiler bütün canlı yaratıklarda mevcuttur. Zarûrî bilgi de sonradan bazı kısımlara ayrılmıştır. Bu sınıflandırma, daha çok kelâmcıların felsefe ile olan ilişkilerinin gelişmesinden sonra yapılmış ve bu sınıflandırmada mantık ilminin etkisinde kalınmıştır:

(1) Bedîhiyyât (Evveliyât): Aklın hiçbir delile başvurmaksızın, kendisine yönelmesiyle meydana gelen bilgilerdir. 'Bir bütün, kendi parçalarından büyüktür', hükmünde olduğu gibi.

(2) Fıtriyât: Aklın basit bir kıyas ile vardığı hükümdür. Akıl, 'dört sayısı çifttir', önermesinde, dört ve çift terimlerini düşünürken, dört ikiye bölünür, ikiye bölünen sayılar çifttir şeklinde yaptığı gizli bir kıyas sonucu hükme varır.

(3) Müşâhedât: Dış duyular vasıtasıyla elde edilen bilgilerdir. 'Güneş ışık saçar', 'ateş yakar', gibi. Eğer bilgi, kişinin açlık veya susuzluk hissetmesi gibi iç duyular vasıtasıyla elde edilirse buna da 'vicdâniyyât' adı verilir.

(4) Hadsiyât: Hads, zihnin anî kavramasıdır. Öncüllerden neticelere varma veya öncül ve neticelerin aynı anda zihinde mevcut olmasıyla elde edilen bilgilerdir. Bulutun çıkmasının yağmur yağacağına delâlet etmesi gibi.

(5) Mücerrebât: Tekrar edilen deneyler sonunda elde edilen bilgilerdir. Sert bir cisimle dövmek ağrı vericidir, gibi.

(6) Mütevâtirât: Akıl için imkânsız görünmeyen, defalarca işitilen ve çoğunluğun tasdik etmesiyle edinilen bilgilerdir. Görülmeyen bir şehrin varlığını sürekli işitme sonucu kabul etmek gibi⁸.

b) Nazarî(Kuramsal)-îstidlâlî bilgi: Bilinmeyeni elde etmek için, kulun sebeplere tevessül etmesi sonucunda Allah'ın, kulun kendi gayret ve iradesi yoluyla onda meydana

⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâîthu'l-Gayb*, II/175 vd.

⁸ el-Bâkıllânî *Kitâbu't- Temhîd*, s. 8; es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s.17 vd; el-Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, s.12 vd; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s.71; Necati Öner, *Klâsik Mantık*, s. 184 vd.

getirdiği bilgidir. Burada bilinmeyenin elde edilmesi için düşünce ile ilgili bir işleme ihtiyaç vardır ki bu da delil kullanmak suretiyle gerçekleşir⁹.

I-Kelâm İlminde Bilgi Edinme Yolları

Kelâm ilminde bilgi edinme yolları üç olarak kabul edilmiştir. Bunlar, beş duyu, akıl ve haber-i sâdıkır.

Teftâzânî(v.793/1390)'ye göre, kelâm âlimlerinin bilgi edinme yollarını üç olarak kabul etmelerinin nedeni, kendi maksatlarına uygun olmasından dolayıdır. Çünkü kelâmcıların amacı, bilgi edinme yollarının türlerini saymak ve bunlarla ilgili hükümleri detaylarına varıncaya kadar incelemek değildir. Onların asıl amacı, iman ve inanca taalluk eden konuları sistematik bir şekilde açıklamaktır. Bundan dolayı zaruri bilginin kısımlarını oluşturan hadslar, tecrübeler, bedihiyyât, nazariyyât ayrı ayrı bilgi vasıtası olarak incelenmemiş, hepsinin mercii akıl olduğundan, akıl bütünlüğünde incelenmiştir¹⁰

Ayrıca nübüvvet sıfatını taşımayan kişilerde meydana gelebilecek ilham, ancak kendileri için ilim sebebi sayılmış, fakat peygamberler bundan istisna tutulmuştur¹¹.

Aslında kelâmcılar, bilgi edinmede, akıl, beş duyu ve haber-i sâdık müessir sebep olarak kabul etmezler. Bundan dolayı onlar akla, zahirî sebep demişlerdir. Duyular ve haberler ise idrakin meydana gelmesinde vasıta olma görevini üstlenirler. Ancak, her türlü bilginin meydana gelmesinin müessir sebebi Allah'tır. İdrak etmeyi meydana getiren asıl sebep ise Allah'ın bizde idrak ile aynı anda tabiat kanunları çerçevesinde yarattığı bilgidir. Bu bilginin yaratılmaması halinde idrak söz konusu olamaz¹².

A- Beş Duyu (Havass-ı Selîme)

a-Tarifi

Havass kelimesi, duyu kuvveti, duyu gücü anlamına gelen hasse kelimesinin çoğuludur¹³. Beş duyu, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma'dan ibarettir. İdraklerin bir kısmının, duyu organlarından birini kullanmanın hemen ardından meydana gelmesinden dolayı, duyu organları bilgi edinme yollarından biri olarak kabul edilmiştir¹⁴. Ancak bilginin idrak edilmesinde beş duyu sadece vasıta olma görevini yerine getirir. Yani bilgiyi idrak eden beyindir. Duyuların görevi kendilerine ulaşan şeyi beyne iletmektir. Yalnız, duyulardan her biri vasıtasıyla ancak kendi sahasına ait olan şeylerin idrak olunabileceğini¹⁵ belirtmek

⁹ el-Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s.8; es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s.17; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s.72

¹⁰ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.29 vd.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s.13

¹² et-Teftâzânî, *a.g.e.*, s.29

¹³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.33

¹⁴ et-Teftâzânî, *a.g.e.*, s.29 vd.

¹⁵ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s.17; es-Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, vr.4b

gerekmektedir. Ancak duyular ile bilgi elde edilebilmesi için duyuların selîm yani arızasız ve sağlıklı olması gerekmektedir. Aksi halde görme yeteneğini veya işitme özelliğini kaybetmiş bir duyu organı ile bilgi edinilemeyeceği son derece açıktır.

b-Değeri

Duyular ile elde edilen bilgilerin kesin bilgi olduğu kabul edilmiştir¹⁶. Bu bilgiler delil ve istidlâle muhtaç değildir. Bundan dolayı kendilerinde şüphe ve tereddüt bulunmaz¹⁷.

B. Akıl

a-Tarifi

Akıl kelimesi, ‘a.k.l.’ kökünden türemiş olup, anlamak ve idrak etmek, yüksek bir dağa çıkmak, bir yere sığınmak, kan bedeli, diyet vb. anlamlara gelen bir mastar isimdir¹⁸.

Akıl kelimesi ıstılahta, bilinmeyen şeyleri vasıtalar ve duyu organları ile idrak eden soyut bir cevher¹⁹, insanı, diğer canlılardan ayıran bir güç²⁰, insanda mevcut olan, özel bir kabiliyet ile elde edilen ilim ve ilmi kabul için hazırlanmış bir kuvvet²¹, insanın, sayesinde ilim öğrenme ve idrak etme kabiliyetine sahip olduğu bir kuvvet²² olarak tarif edilmiştir.

Gazzâlî(v.505/1111)ye göre akıl kelimesinin üzerinde birleşilen bir tarifinin yapılamayışının nedeni, aklın birçok manalar için ortak bir isim olmasından dolayıdır²³.

b-İtikadi konularda aklın rolü

Akıl ilâhî tekliflerin vaki olması için kaçınılmaz bir şarttır. Akıldan yoksun olanlar, ilâhî kanunlarca sorumlu tutulmamıştır. Akıl, hayır ile şerri, güzel ile çirkinin idrak eder ve ayırır. Fakat dinin esaslarını teşkil eden ve kelâm ilminde mesâil diye adlandırılan ana prensipleri ortaya koyamaz²⁴.

İtikâdî konulardan ulûhiyet ve nübüvvet ile ilgili problemlerde, akıl bir takım izah ve ispatlar yapabilir. Ancak sem’iyyât konularında akıl, nakle dayanma durumundadır. Çünkü akıl her şeyi bulamaz. Aklın bulamadığı şeyleri din tebliğ eder, akıl da benimser²⁵.

Aslında dinin tebliğ ettiği konular aklen mümkün olan şeylerdir. Sem’iyyât konuları da bunlara dâhildir. Bunlar hakkında delil varit olduğunda ve aklen mümkün görüldüğünde ona inanmak artık vacip olur²⁶.

¹⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.34

¹⁷ el-Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s. 9

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ‘a.k.l.’ md.;

¹⁹ el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, ‘el-akl’ md.

²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, a.md.

²¹ el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 511

²² et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.41

²³ el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, s.80

²⁴ el-Cüveynî, *eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn*, s.115

²⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.31

Bu durumda akıl nakli tasdik eden, naklin getirdiği esas ve hükümlerin hikmetlerini anlayabilen bir vasıta olduğundan, vahyin ışığında aynı zamanda hatadan da korunmuş olmaktadır²⁷.

c-Akıl yoluyla elde edilen bilgiler ve değeri

Akıl yolu ile meydana gelen bilgi iki kısma ayrılır:

a) Zarurî bilgi: Düşünmeden ilk bakışta meydana gelen bilgidir. Bir bütünün kendi parçalarından büyük olduğunu bilmek gibi.

b) İstidlâlî bilgi: Düşünme sonucu meydana gelen bilgidir ki şu üç şekilden biri ile olur:

(1) Ta'lîl (Dedüksiyon): Bütünden parçaya, diğer bir ifade ile müessirden esere geçiş metodudur;

" Bütün cisimler tartılabilir,

Taş, toprak, su birer cisimdir,

O halde bunlar da tartılabilir."

(2) İstikra' (Endüksiyon): Parçadan bütüne veya eserden müessire geçiş metodudur:

"Taş, toprak, su.... tartılabilir,

Taş, toprak, su.... birer cisimdir,

O halde bütün cisimler tartılabilir."

(3) Temsil (Analoji): İki şey arasındaki benzerliğe dayanıp, birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir:

"Şarap haramdır, çünkü sarhoşluk vericidir,

O halde sarhoşluk veren rakı da haramdır²⁸."

C. Haber-i Sâdık

a-Tarifi

Haber kelimesi, "h.b.r." kökünden türemiş olup, lâzım ve müteaddî kullanılışlarına göre bilmek, iç yüzünü bildiği şeyi duyurmak, sütü bol deve, sedir ağacı, su yatağı, sedir ağacı yetişen yer ve etrafında biten otlar anlamlarına gelmektedir²⁹.

²⁶ es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, vr.90b-91a.

²⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s.84

²⁸ en-Nesefî, *Tebsiretu'l-Edille*, vr.6b; es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, vr.4b; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.43vd; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.35; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s.79; Necati Öner, *Klasik Mantık*, s.172 vd.

Haber kelimesi ıstılahta, haber yönünden bilinebilen şeyleri malumat yönünden bilmek³⁰, doğru ve yanlışa ihtimali olan söz³¹, haber verenden nakledilen gerçeğe uygun söz³²vb. şekillerde tarif edilmiştir.

Haber-i sâdık, gerçeğe uygun olan haber demektir³³. Ancak bir habere, haber-i sâdık denilebilmesi için o haberin, geçmişte de, şu anda da gerçeğe uygun olması gerekmektedir³⁴.

Dinî bilgilerin büyük bir bölümünün doğru haberler vasıtasıyla öğrenildiğini gören kelâmcılar, haber-i sâdık'ı ayrı bir bilgi elde etme vasıtası olarak kabul etmişlerdir³⁵.

b-Çeşitleri

Haber-i sâdık iki kısma ayrılır:

a) Haber-i Mütevâtir: Yalan söyleme konusunda anlaşabilecekleri aklen tasavvur olunamayan, kalabalık bir insan topluluğundan aynı konuda işitilen haberdır³⁶.

b) Haber-i Resûl: Mucize ile teyit olunan resulün verdiği haberdır³⁷. Çünkü peygamberlik, ancak mucize göstermekle sabit olur³⁸. Peygamber olduğunu iddia eden şahsın, bu iddiasını tasdik etmek için, Allah'ın o kimse vasıtasıyla meydana getirdiği ve insanlar tarafından benzerinin yapılamadığı şeylere mucize adı verilir³⁹.

Usulcülere göre haber-i resûl üç kısma ayrılır:

a. Haber-i mütevâtir

b. Haber-i meşhur

c. Haber-i vahid⁴⁰

Haber-i resûl, mucize ile teyîd olduğundan, kendisinde yalan ihtimali bulunmaz. Haber-i resûl ile elde edilen bilgi, peygamber olduğunu iddia eden şahsın mucize göstermesinden önce istîdiâlî bir bilgidir. Fakat mucize göstermesinden sonra haber-i resûl,

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 'h.b.r.' md.;

³⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s.203vd.

³¹ el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, s.411

³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 'h.b.r.' md

³³ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.33

³⁴ Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s.95

³⁵ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.30

³⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.34

³⁷ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s.17

³⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.34

³⁹ Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s.96

⁴⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn*, 'el-haber' md.

mahsûsat, bedihiyyât, müşahedât, mütevâtîrât gibi zarûrî ilim ifade eder⁴¹. Bu zarûret, zıddına ihtimali olmamak, şüpheye düşen kimsenin ileri sürdüğü itirazlarla yok olup ortadan kalkmaya ihtimali olmamak anlamına gelir⁴². Kelâm âlimlerinin, haber-i resûlî, doğru ve gerçek bilgiye götüren bilgi yollarından biri olarak kabul etmelerinin bir başka nedeni de, bu çeşit haberlerin hatadan masun olan vahye, yani ilâhî bir esasa dayanmasından⁴³ dolaydır.

Haber-i sâdık konusu işlenirken, her ne kadar usulcülere göre haber-i resûlün üç kısma ayrıldığı belirtilmiş ise de, kelâm âlimleri haber-i meşhûrun, genelde haber-i vâhid sınırları içinde yer almasından dolayı, haber-i resûlî, mütevâtîr ve âhâd haberler olmak üzere iki kısma ayırırlar⁴⁴.

Haber-i sâdıkın ikinci kısmında yer alan haber-i resûl, mütevâtîr ve âhâd haberlerden meydana geldiğinden, haber-i sâdıkın birinci kısmında da haber-i mütevâtîrin yer alması ve özellikle haber-i resûlün ilk kısmıyla müştereklik arz etmesinden dolayı, haber-i sâdıkın, haber-i mütevâtîr ve haber-i vâhid olmak üzere iki kısımda incelenmesi uygun görülmüştür.

II- Ehl-i Sünnet'e göre Haber-i Mütevâtîr ve Haber-i Vâhid

A- Haber-i Mütevâtîr

a-Tarifi

Yalan söyleme hususunda ittifak edebilecekleri tasavvur olunamayan farklı kimselerden aynı konuda işitilen haberdır⁴⁵. Suyûtî(v.911 h.), *Tebrîbu'r-Râvî Şerhu Takribî'n-Nevevî* adlı eserinde mütevâtîr haberi, başlangıcından sonuna kadar doğruluklarında zarûrî ilim hâsıl olan kişilerin naklettiği haber, diye tarif ettikten sonra bu tarifin hadisçilere ait olduğunu belirtir⁴⁶.

Mütevâtîr haberin tarifinde geçen yalan üzerine ittifaklarını aklın kabul etmeyeceği topluluğun sayısı konusunda usulcüler ihtilaf halindedirler. Bir kısmı bu topluluğu, 'ehl-i meşrik ve mağrib' olarak vasıflandırmış ve şarktakilerle garptakilerin ittifak halindeki rivayetlerinin tevatür derecesinde olduğunu söylemişlerdir. Bir kısmı, 'bizim sayamayacağımız adetteki bir kalabalığın rivayeti' olarak tarif etmiştir. Bundan sonraki görüşler ise bazı sınırlı rakamlara dayanmaktadır. Bunlara göre, tevatür ancak üç yüz on kişinin rivayetiyle sabit olur ki bu rakam, Bedir savaşına katılanların sayısını gösterir. İleri sürülen

⁴¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.34

⁴² en-Nesefî, *Tebseretu'l-Edille*, vr. 6a; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 34

⁴³ Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s.96

⁴⁴ el-Matürîdî, *Kitâbu'l-Tevhîd*, s.9; el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, s.416; el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/14

⁴⁵ es-Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-Hidâye*, vr.4b;

⁴⁶ es-Suyûtî, *Tebrîbu'r-Râvî, Şerhu Takribî'n-Nevevî*, s.371

diğer rakamlar ise, iki, üç, dört, beş, on iki, yirmi, kırk, elli, yetmiş⁴⁷. Bütün bu rakamlar Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetlere dayandırılmak istenmiştir.

Subhî es-Salih, *Ulûmu'l-Hadîs*'inde, 'bütün bu istidlaller, isterse Kur'an-ı Kerim'den istinbat edilmiş olsun açık ve net değildir. Zira bütün bu ayet-i kerimeler, orada zikredilen özel bir konu ile ilgilidir' diyerek bu görüşleri reddeder⁴⁸.

b-Bilgi ifade etmesinin şartları

Mütevâtir haberin tarifinde geçen, yalan üzerinde ittifakları kabul edilemeyen bir topluluğun, yalan söyleyip söyleyemeyeceği problemine usulcüler değişik açılardan bakıp çözüm bulmaya çalışmışlar ve böyle bir topluluğun yalan üzerine ittifak edemeyeceklerinde birleşmişlerdir.

Bakıllânî(v.403/1013), bu topluluğun yalan üzerinde birleşmelerinin mümkün olamayacağını şu cümlelerle izah eder:

“Mütevâtir haberi nakleden kişilerin yalan üzerinde birleşmeleri düşünülemez. Bu sayıdaki kişilerin kendi aralarında anlaşıp bazı şeyleri gizleyeceklerini veya yalan üzerinde birleşeceklerini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü böyle bir şeye teşebbüs edilirse aralarında anlaşmazlık çıkabilir. Ancak bir veya iki kişi arasında böyle bir anlaşma söz konusu olabilir. Fakat topluluğu meydana getiren fertlerin tek tek yalan söylemelerinin mümkün olmasından dolayı, topluluğun yalan üzerinde birleşmesi mümkün olsaydı, ferdin kusurlarını topluluğun bütününde de görmek gerekirdi, hâlbuki bu muhaldir⁴⁹”. Bu açıklamasından sonra da, mütevâtir haberde mevcut olması gereken şartları anlatır. Bakıllânî'nin bu konudaki şartlarını üç madde halinde toplamak mümkündür:

a) Mütevâtir haberi nakledenler, naklettikleri haberi nazarî bilgi ile değil, zarurî bilgi veya beş duyu ile bilmelidirler.

b) Nakledilen haber Müslümanların aynı konudaki haberlerine ters düşmemelidir.

c) Haberi rivayet edenlerin sayısı, her ne kadar haberi alanın takdirine bırakılmışsa da en az dört kişi olmalıdır⁵⁰.

İmâmu'l-Haremeyn Cüveynî(v.478/1085)'nin bu konudaki düşüncelerinin daha farklı olduğu görülmektedir. Cüveynî'nin şartları dört madde halinde toplanabilir:

a) Mütevâtir haberi nakledenler, rivayet ettikleri haberi zarurî bir bilgi ile bilmelidirler.

⁴⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I/94; el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/25vd.

⁴⁸ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.147vd.

⁴⁹ el-Bakıllânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s.382 vd.

⁵⁰ el-Bakıllânî, *a.g.e.* s.583 vd.

b) Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir çoğunluk derecesine varmaları gerekir. Cüveynî, bu sayı hakkında açıklamalarda bulunurken, şahadet esnasında istenen dört şahit konusunu örnek gösterir ve en az dört kişinin rivayetini öngörür.

c) Ravîlerin adalet sıfatlarının, tevatür yoluyla ispat edilmesi şart olmadığı gibi, imanlarının bulunması da şart değildir. Çünkü uzak memleketlerde bulunan bir kavimden, tevatür yolu ile krallarının kendilerini öldürmekte olduğu duyulsa, bu haberi verenler tasdik edilir.

d) Haberi rivayet eden ravîlerin aynı milletten olmaları da şart değildir⁵¹.

Amidî(v.631/1233)'nin *el-İhkâm* adlı eserindeki mütevâtir haberlere ait şartlar yine dört maddede toplanabilir:

a) Haberi rivayet eden râvîlerin, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir çoğunluk derecesine varmaları gerekir.

b) Rivayet ettikleri haberi kendi zanlarında bir haber olarak nakletmemelidirler.

c) Rivayet ettikleri haber, aklî muhakemeye değil, duyu organlarına dayanmış olmalıdır.

d) Nakledilen haberin bütünlüğünde bir çelişki olmamalıdır⁵².

c-Çeşitleri

Mütevâtir haberler iki kısma ayrılır:

a) Lafzî mütevâtir: Yalan üzerinde birleşmesi mümkün olmayan bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar haberin metnini aynı lâfızlarla rivayet ettikleri haberdir. Muhaddislerin rivayetlerinde, mütevâtir yok denecek kadar azdır⁵³. Ancak “*Men kezebe aleyye müteammiden.....*” hadisi lafzî mütevâtir olarak çoğunlukla kabul edilmiştir⁵⁴.

b) Manevî mütevâtir: Yalan üzerinde birleşmesi mümkün olmayan bir topluluğun değişik ifadelerle fakat manada birleştikleri haberlere verilen addır⁵⁵. Manevî mütevâtirlerin inkâr edilemeyecek kadar fazla olduğu kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.)’den rivayet edilen yüze yakın hadiste, onun dua ederken ellerini kaldırdığına dair haber, manevî mütevâtire örnek gösterilebilir⁵⁶.

⁵¹ el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, s.413vd.

⁵² el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/24vd

⁵³ es-Suyutî, *Tebrîbu'r-Râvî, Şerhu Takribi'n-Nevevî*, s.371; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s.41

⁵⁴ es-Suyutî, *a.g.e.*, s. 374; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 41

⁵⁵ es-Suyutî, *a.g.e.*, s. 374

⁵⁶ Nevevî(v.676/1277), *et-Takrîb* adlı eserinde, manevî mütevâtir hadisler arasında sayılan, ‘Ameller niyetlere göredir’ hadisinin mütevâtir olmadığını söyler. Bu düşünceye Suyutî ve Subhi es-Salih de katılmaktadır (en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 41; es-Suyutî, *a.g.e.*, s. 374; Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s.150). Yine, Suyutî (v.911 h.) kendi deyimiyle, daha önce benzerine rastlamadığı türde bir kitap tertip etmiş, *el-Ezhâru'l-Mütenâsire fî'l-*

d-Akâid sahasındaki mütevâtir haberler

Kettânî, *Nazmu'l-Mütenâsir fi'l-Hadîsi'l-Mütevâtir* adlı eserinde, mütevâtir olarak kabul edilen hadisleri toplamış ve lafzî mütevâtir ile manevî mütevâtirleri ayrı ayrı belirtmiştir. Aynı konudaki manevî mütevâtirleri ise bir araya toplayarak sadece konularını zikretmiş ve rivayet eden ravilerin sayı ve isimlerini de nakletmiştir. Kettânî'nin eserinde tespit edilebilen akâid sahasındaki mütevâtir haberler şunlardır:

‘Bir kimse Allah'ın birliğine şehadet ederse cennet ona vacip olur’ hadisi⁵⁷.

‘Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum....’ hadisi⁵⁸.

‘Zina eden kişinin mümin olduğu halde zina etmeyeceği.....’ hadisi⁵⁹.

‘Cebrail(a.s.)’in insan kılığında, Hz. Peygamber (a.s.)’e, iman, islâm ve ihsan’dan sormasına dair hadis⁶⁰.

‘Allah arş üzerinde kemaline yaraşır şekilde, hulûl etmeden, keyfiyetsiz, teşbihsiz, cisimsiz, semâvâtı üzerindedir.’ hadisi⁶¹.

‘Cesedin yok olmasıyla ruhların yok olmayacağı ve baki kalacağı...’na dair hadisler⁶².

‘Meleklerin kabirde sual sormaları...’na dair hadis⁶³.

‘Kabir azabının varlığı, kabir azabından, sığınmayı ve kabir nimetlerini...’ anlatan hadisler⁶⁴.

‘Sırat, mizan, azaların konuşması, cennet ve cehennemnin durumu ve el’an, şimdiki halde yaratılmış olması, amellerin tartılması’ na dair hadisler⁶⁵.

‘Havz’ hadisi.⁶⁶

Hadîsi'l-Mütevâtire adını verdiği bu kitapta mütevâtir hadisleri bâblarına ve senetlerine göre tertip etmiş, sonra da her râvînin hadisleri nasıl tahrir ettiğini göstermek üzere *Katfu'l-Ezhâr* isimli kitabını telif edip bu kitapta da mütevâtir hadisleri ele almıştır (es-Suyûtî, *Tebrîbu'r-Râvî, Şerhu Takribi'n-Nevevî*, s. 373).

⁵⁷ Bu anlamda birçok hadisin mevcut olduğunu ve değişik lâfızlarla ulaştığını anlatan Kettânî, buradaki tevatürün manevî olduğunu söyler. Bu hadis Suyûtî'nin *el-Ezhâr*'ında da mevcuttur (el-Kettânî, *Nazmu'l-Mütenâsir fi'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, s.28vd.).

⁵⁸ el-Kettânî, *a.g.e.*, s.29

⁵⁹ el-Kettânî, *a.g.e.*, s.30

⁶⁰ el-Kettânî, *a.g.e.*, s.30vd.

⁶¹ Bu hadisin mütevâtir olduğunu İbn Teymiye (v.728/1327) de kabul etmektedir (el-Kettânî, *a.g.e.*, s.31vd.).

⁶² el-Kettânî, *a.g.e.*, s.82

⁶³ el-Kettânî, *a.g.e.*, s.82vd.

⁶⁴ Bu konuda lafzî mütevâtir hadisler vardır diyenler olduğu gibi, manevî mütevâtir hadislerin varlığını kabul edenler de olmuştur (el-Kettânî, *a.g.e.*, s.84).

⁶⁵ Bu çeşit hadisler manevî mütevâtir ile sabit olmuştur. İbnü'l-Cevzî(v.597/1201), hesab'a dair olan hadisin mütevâtir olduğunu kabul eder (el-Kettânî, *a.g.e.*, s.148).

‘Allah’ın ahirette görüleceği....’ne dair hadis⁶⁷.

Subhi es-Salih’e göre, âlimlerin bir kısmının lafzî mütevâtire örnek olarak ileri sürdükleri bazı hadisler, aslında manevî mütevâtir olan hadislerdir. Fakat muhtevalarının şöhret bulup yayılması, lafızlarında mevcut olan rivayet ihtilâflarını kapatmıştır. Dolayısıyla bu durum onların lafzî mütevâtir olarak kabul edilmelerini sağlamıştır. Yine manevî mütevâtirlerin birçoğu aslında âhad haberlerdir. Fakat birinci tabakadan sonra şöhrete erişmesinde bir mahzur görmeyen hadis âlimleri bu nevi haberleri manevî mütevâtir kabul etmişlerdir. Örnek olarak, ‘ameller niyetlere göredir’ hadisini, hadis âlimleri manevî mütevâtir olarak kabul ederler. Hâlbuki onu yalnız Ömer b. Hattâb, ondan yalnız Alkame, ondan yalnız Muhammed b. İbrahim et-Teymî, ondan da yalnız Yahya b. Saîd el-Ensârî rivayet etmiş ve hadis ancak Yahya ile meşhur olmuştur⁶⁸.

Âmidî(v.631/1233), *Gayetü'l-Merâm* adlı eserinde lafız ve senet bakımından âhad olup, ümmetin ameli ile üzerinde birleşilen ve böylece bir nevi tevatür mertebesine ulaşan haberlerin mevcut olduğunu ve bu nevi haberlerin kesin ilmin meydana gelmesi konusunda tevatür muamelesi göreceğini anlatır⁶⁹. Gazzâlî (v.505/1111) de *el-İktisâd* adlı eserinde bu düşünceye katılmaktadır⁷⁰.

B- Haber-i Vâhid

a-Tarifi

Tevâtür veya şöhret derecesine ulaşmayan, bir, iki veya daha fazla kişi tarafından rivayet edilen haberlere, âhad haberler denir⁷¹. Cürcânî(v.816/1413), haber-i vâhid öyle bir sözdür ki onu Resûlullah (a.s.)’tan bir kişi duymuş, ondan da bir kişi duymuş, ondan da bir kişi duymuş ve bu durum hadisle amel eden kişiye kadar devam etmiştir diye haber-i vahidi tarif etmişse de⁷², bu nevi haberlerin bir veya iki kişi tarafından rivayet edilmiş olması şart değildir. Haber bir kişi tarafından rivayet edilebileceği gibi, iki, üç ve daha fazla kimseler tarafından da rivayet edilebilir. Bu bakımdan haber-i vâhidin tarifinde ravi sayısı kaç olursa olsun, mütevâtir mertebesine ulaşmamış haberler demek daha doğru olur⁷³.

⁶⁶ Suyûtî, havz hadisinin elli sahabe tarafından rivayet edildiğini, Kâdî İyâz(v. 544/1149)’ın da bu hadisi mütevâtir olarak kabul ettiğini söylemektedir (el-Kettânî, *a.g.e.*, s.151vd; Suyûtî, *Tebrîbu’r-Râvî, Şerhu Takribi’n-Nevevî*, s.373vd.).

⁶⁷ el-Kettânî, *a.g.e.*, s.153

⁶⁸ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu’l-Hadîs*, s.150

⁶⁹ el-Âmidî, *Gayetü'l-Merâm fî İlmi’l-Kelâm*, s.365

⁷⁰ el-Gazzâlî, *el-İktisâd fî l-İ’tikâd*, s.208vd.

⁷¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II/690; es-Suyûtî, *Tebrîbu’r-Râvî, Şerhu Takribi’n-Nevevî*, s. 375

⁷² el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, ‘el-haber’ md.

⁷³ Talât Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 244

b-Şartları

Birinci hicri asırda, hadislerin kaleme alınmayıp vahyin başlangıcından Resûlullah (a.s.)'ın irtihaline kadar geçen yirmi üç yıl zarfında Peygamber Efendimizin söyleyip, yaptıklarının kayıt altına alınarak daha sonraki nesillere aktarılması konusunda açık bir tasarrufta bulunmaması ve bu hususta ashabin bir bakıma yalnız hafızalarına güvenmesi sonucu, bazı kimselerin kendi uydurmalarını yalan olarak Peygamber (a.s.)'e isnatlarına neden olmuştur. Hatta bu uydurmaların daha Resûlullah (a.s.)'ın hayatında başladığı anlaşılmaktadır⁷⁴. Bunun sonucu olarak fıkıh ve kelâm âlimleri, mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vâhidin sıhhatinin tespit edilmesi için bir takım şartlar öne sürmüşler, bu şartlara uyan haberlerle amel etmişler veya hüküm vermişlerdir.

Haber-i vâhid için ağır kabul edilebilecek şartlar öne sürenlerden biri Ebu Hanîfe(v.150/767)'dir. Ebu Hanîfe zamanında hadis uydurma hareketinin inanılmaz derecede yaygın olduğunu anlatan Subhi es-Salih; 'Ebu Hanîfe'nin re'yi ve kıyâsı bir takım hadislere tercih ederek bunlara önem vermesini ve haber-i vâhidlerin çoğunu reddetmesini büyük ölçüde doğal karşılarız. Zaten re'y imamı olan birinin hadisleri kabul ederken bazen bir kısmında aşırı davrandığı ağır şartlar ileri sürmesi gerekirdi' demiştir⁷⁵.

Şehristânî(v. 54-8/1153) de *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde, Ebu Hanife'nin haber-i vâhidlere karşı tutumunu yaklaşık ifadelerle anlatır⁷⁶. Âmidî, İmâm-ı Azam'ın, haber-i vahidi rivayet eden râvide olması gereken şartları iki olarak kabul ettiğini belirtir. Bu şartlara göre:

- a) Râvînin Müslüman olması,
- b) Fasık bir kimse olarak tanınmamış olması gerekir⁷⁷.

Subhi es-Salih'in naklettiği Ebu Hanife'ye ait şartlar ise çok daha geniş ve o derece ağırdır. Ona göre, Ebu Hanîfe'nin haber-i vâhid için şartları şöyle sıralanabilir:

- a) Haber-i vahidin, şeriatın kaynaklarında yapılan istikrâdan sonra ittifak edilen şartlara muarız olmaması,
- b) Kur'an'ın genel prensiplerine ve zahirine muhalif olmaması,
- c) Sözlü veya fiilî olan meşhur sünnete aykırı olmaması,
- d) Ravinin hadis müzâkere etmedikçe yazısına güvenmemesi,
- e) Bir beldeye ait olmadan, sahabe ve tabiinden tevarüs edilen amele muhalif olmaması,
- f) Ravinin, hadisin zıddıyla amel etmemesi,
- g) Hadisin, metinde veya senette bir fazlalık ile infirâd etmemesi,

⁷⁴ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s.311

⁷⁵ Subhî es-Salih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 308

⁷⁶ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, I/207

⁷⁷ el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/70

h) Herkesin başına gelebilecek bir mesele olmaması gerekir⁷⁸.

İmâm-ı Şâfiî(v.204/819), sünnetin en kuvvetli savunucularından birisidir. Buna rağmen, hadisin sıhhatini garanti edebilmek için bazı şartları ileri sürmüş ve ancak bu şartlara uyan hadislere itibar edileceğini⁷⁹ de belirtmiştir. Şâfiî'nin şartları şöylece sıralanabilir:

- a) Mütevâtir olmayan hadisin râvisi, sika, doğru, ne dediğini ve hadisin manasını değiştirecek sözleri bilmelidir,
- b) Râvi, hadisin manasını tam olarak bilmiyorsa, hadisi mana yoluyla değil, asıl lâfızları ile rivayet etmelidir,
- c) Râvi, rivayetini hıfzetmiş olmalıdır,
- d) Râvi, sika râvilerle muhalefet ve tedlîsten uzak bir kimse olmalıdır,
- e) Hadis, ilk kaynağına varıncaya kadar aynı şartları taşıyan râviler tarafından rivayet edilmiş olmalıdır⁸⁰.

Âmidî(v.631/1233)'nin aynı konudaki şartları dört madde halinde toplanabilir:

- a) Râvinin mükellef olması,
- b) Müslüman olması,
- c) Duyduğu haberi ezberlemesi, unutma ihtimalinden daha kuvvetli ve tercihe şayan olması,
- d) Adalet sıfatı ile vasıflanmış olması gerekmektedir⁸¹.

c-Çeşitleri

Âhad haberler değişik yönlerden sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Bunlardan biri, Peygamber (a.s.)'den nakledilen haberlerin, sahih, hasen, zayıf şeklinde yapılan üçlü sınıflandırmadır. İbn Teymiye(v.728/1327)'nin, bu sınıflandırmanın Ebû İsâ et-Tirmizî'ye ait olduğunu, ondan önce bilinmediğini naklettiğini Muhammed Ebû Zehra'dan öğrenmekteyiz⁸². Bu sınıflandırmada mütevâtir haberler, tevatür sebebiyle her hangi bir senet iradından müstağni olduklarından dolayı, hadis uleması mütevâtir haberleri araştırma konuları içine almamışlardır⁸³.

Mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vahidin ayrı bir sınıflandırması da, meşhur, azîz ve garîb şeklindeki üçlü sınıflandırmadır ve daha çok kabul görenidir.

⁷⁸ Subhi es-Salih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 308

⁷⁹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihâd*, s.145

⁸⁰ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 370 vd.

⁸¹ el-Amidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/64 vd.

⁸² Muhammed Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 235

⁸³ es-Suyûtî, *Tebrîbu'r-Râvî, Şerhu Takribi'n-Nevevî*, s. 371

a) Meşhur haber: Başlangıçta âhad iken, ikinci asırda şöhret bulmuş ve yalan üzerine ittifaklarını aklın kabul etmeyeceği bir topluluk tarafından nakledilmiş olan haberdir⁸⁴. Cürcanî, meşhur haber öyle bir sözdür ki, onu Hz. Peygamber (a.s.)’den bir kişi duymuş, bu tek şahıstan bir topluluk, o topluluktan da bir başka topluluk duyarak, durum hadisle amel eden kişiye kadar bu şekilde devam etmiştir diyerek, meşhur haberin daha geniş bir tarifini yapmıştır⁸⁵.

b) Garîb haber: Bir ravi, bir hadisi meşhur bir zattan rivayette yalnız kalırsa, rivayet ettiği bu çeşit haberlere garîb adı verilir⁸⁶. Buradaki yalnız kalma (infirâd), bir şahsın bulunuşu demek değildir. Raviler şöhret derecesine varamadığı sürece, müteaddit olsalar dahi infirâd vardır. Buradaki garabet, o hadisin, aynı meşhur zattan hadis almış olan diğer ravilere meçhul kalmasıdır⁸⁷.

c) Azîz haber: Garîb hadislerdeki infirâd eğer iki veya üç kişi tarafından vuku bulmuş ise böyle hadislerle azîz adı verilir ki bu nevi haberler sünnet içinde hemen hemen bulunmaz⁸⁸.

d- Akâid sahasındaki haber-i vâhidler

Muhammed Ebu Zehra, Ahmed b.Hanbel’in sünnete karşı olan tutumunu anlatırken dolaylı yoldan konuya girer ve bize Ahmed b. Hanbel’in, Müsedded el-Basrî’ye gönderdiği bir mektuptan bahseder. Bu mektupta geçen, mîzan, sırât, havz, şefâat, arş, kürsî, ölüm meleğinin varlığı, surun üfürüleceği, deccâl’in bu ümmetin haricinde olduğu, Meryem oğlu İsa’nın yeryüzüne ineceği ve deccâlî öldüreceğine dair haberlerin (Ahmed b.Hanbel’e göre bu hususlara inanmak hakır) pek çoğu Ebu Zehra’ya göre âhad haberlerle sabit olmuştur. Yine, kabir azabı, münker ve nekir, havz, şefâat, muvaahidlerin bir müddet azaptan sonra ateşten çıkarılacaklarına dair haberler Ebu Zehra’ya göre âhad haberlerdir⁸⁹.

Yukarıda adı geçen konulardan bir kısmına daha önce akâid sahasındaki mütevâtir haberler başlığı altında Kettânî’nin eserinde rastlanmıştır. Bu durumda Subhi es-Salih’in değerlendirmesi her halde ayrı bir önem kazanacaktır.

III- Ehl-i Sünnet’e göre Haber-i Mütevâtir ve Haber-i Vâhid’in değeri

Ehl-i Sünnet bünyesinde, mütevâtir haberin değeri ve kesin ilim ifade etmesi konusunda bir fikir ayrılığı söz konusu değildir. Mütevâtir haberlerin yakînî ilim

⁸⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu Usûli’l-Pezdevî*, II/688

⁸⁵ el-Cürcanî, *et-Ta’rifât*, ‘el-haber’ md.

⁸⁶ es-Suyûtî, *Tebrîbu’r-Râvî*, *Şerhu Takribi’n-Nevevî*, s.375

⁸⁷ Ali Osman Koçkuzu, M. Yaşar Kandemir, *Hadis Ders Notları*, s.57

⁸⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s.375

⁸⁹ Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s.226

gerektirdiği ve bu tür haberlerden şüphe edilemeyeceği konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak halindedirler⁹⁰.

Mütevâtir derecesine ulaşmayan haber-i vâhid hususunda özellikle ilim ifade etmeyeceği konusunda ihtilâf mevcut olduğundan, Ehl-i Sünnet'e göre haber-i mütevâtir ve haber-i vâhidin değeri başlığı altında incelenecek olan bu bölümde, hakkında ihtilâf bulunmayan mütevâtir haberin değerinin kısaca belirtilmesi ve Selefiyye, Ehl-i Sünnet kelâmcıları ve Yeni İlm-i Kelâm Devri yan başlıkları altında da yalnızca haber-i vâhidin değeri üzerinde durulması uygun görülmüştür.

Selefiyye'ye göre, haber-i vâhidin değeri konusunda iki ayrı görüş hâkimdir. Bir kısmı haber-i vâhidin kesin ilim ifade edeceğini savunurken, diğer bir kısmı da haber-i vâhidin başlı başına ilim ifade etmeyeceğini, ancak bir karine ile desteklendiği zaman ilim ifade edebileceğini, savunur⁹¹.

Hadis âlimlerine göre haber-i vâhidin karine ile desteklenmesi demek, o haberi kuvvetlendirecek bazı özelliklerin bulunması demektir. Bu özelliklerden bazıları, aynı haberin değişik yollardan gelmesi, haberi rivayet eden ravilerin, diğer haber-i vâhidlerin ravilerinde bulunmayan bazı özelliklere sahip olması, haberin Buhârî(v.256 h.) ve Müslim (v.261 h.)'in kitaplarında yer alması vb.dir. Bu tür haberlerin, bazı kelâmcılar nazarında da ilim ifade edebileceği görülecektir. Ancak kelâmcıların karine anlayışı hadis âlimlerinden farklıdır. Kelâmcılara göre karinenin ne olduğu Cüveynî(v.478/1085)'nin haber-i vâhid hakkındaki değerlendirmesinin verilmesi sırasında görülecektir.

Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında haber-i vâhidin değeri konusunda bir ihtilâf söz konusu değildir. Gerek Mâtûrîdiyye ve gerekse Eş'ariyye kelâmcıları, haber-i vâhidin başlı başına ilim ifade etmeyeceğini, ancak bir karine ile desteklendiği zaman ilim ifade edeceğini savunurlar. Bundan dolayı, Mâtûrîdiyye ve Eş'ariyye kelâmcıları ayrı başlıklar altında incelenmemiş, Ehl-i Sünnet kelâmcıları başlığı altında vefat tarihleri göz önünde bulundurularak incelemeye tabi tutulmuştur.

Selefiyye, Mâtûrîdiyye ve Eş'ariyye kelâmcılarının bir nevi devamı özelliklerini taşıyan yeni devir mümessilleri ise Yeni İlm-i Kelâm Devri yan başlığı altında incelenmiş ve haber-i vâhid hakkındaki görüşleri tespit edilip, belirtilmeye çalışılmıştır.

A-Selefiyye

a. Haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini savunanlar

⁹⁰ el-Matûrîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.9; el-Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s.383 vd; el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, s.412 vd; el-Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, s.21; en-Nesefî, *Tebîretu'l-Edille*, vr.6a; İbn Teymiye, *Ref'u'l- Melâm*, s.99; el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/24 vd.

⁹¹ el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/32

Sünnetin, Kur'an'ın mutlak açıklayıcısı olduğunu ve Kur'an ilminin ancak sünnet ile elde edileceğini söyleyen Ahmed b. Hanbel⁹²(v.241/855)'e göre haber-i vâhid kesin ilim ifade eder.

Âmidî, Ahmed b.Hanbel'den rivayet edilen haber-i vâhid hakkındaki iki görüşten birinin, haber-i vâhidin yakınî ilim ifade ettiği yönünde olduğunu söylemektedir⁹³.

Ebû Ya'lâ(v.307/919)'nın *Tabakâtu'l-Hanâbile* adlı eserinde, Ahmed b.Hanbel'e göre haber-i vâhidin ilim ifade etmesi hususunda açık bir nakline rastlanmamaktadır. Ebû Ya'lâ, Ahmed b.Hanbel'in görüşlerini naklederken 'Haber-i vâhid ile amel etmek şarttır. Şartlar açısından mütevâtir haber için düşünülmesi mümkün olmayan şeyler, haber-i vâhid için mümkündür. Ancak, haberi nakledende mevcut olabilecek hüsnü zan ve ravideki bilgisizlik hoş karşılanır'⁹⁴ demektedir. Yine haber-i vâhide muhalefet eden kişinin Ahmed b. Hanbel'e göre fâsık olduğunu Ebû Ya'lâ'dan öğrenmekteyiz⁹⁵.

Abdülaziz el-Buhârî, hadis ehlinin çoğunluğunun ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebinin, haber-i vâhidin yakınî ilim ifade ettiği ve kendisiyle kesin bilgi elde edileceği görüşünde olduklarını anlatır⁹⁶.

Şer'î hükümler konusunda Allah'ın delillerinin beş usulden⁹⁷ alınmış olduğunu kabul eden Ahmed b.Hanbel⁹⁸,e göre, haber-i vâhidin kesin ilim ifade ettiğini nakledenlerden biri de Muhammed Ebû Zehrâ'dır. *Ahmed b.Hanbel* adlı eserinde bu konuda şunları nakleder:

'Ahmed b.Hanbel'in itikada ait tedrisleri, selefîn metodu ile ilgili fikirleri, devrinde yaşayanların kendisine sordukları sorulara verdiği cevaplar, bize onun itikâdî konularda da haber-i vâhidleri delil olarak aldığını göstermektedir. Kabir azabına, münker ve nekir'e, havz, şefaât, muvahhidlerin bir müddet azaptan sonra ateşten çıkarılacaklarına dair haberleri o, tamamen sünnetten almıştır. Bu durum, onun sünnete olan sevgisinden dolayı dinî olan her hususu sünnetten ve hadislerden aldığını gösterir. Çünkü bunlar âhâd haberlerdir⁹⁹.'

Haber-i vâhid İbn Hazm(v.45b/1063)'e göre de başlı başına ilim ifade eder. İbn Hazm, *el-İhkâm* adlı eserinde Resûlullah(s.a.)'a varıncaya kadar, adil kimselerin rivayet ettiği haber-i vâhidin hem ilim ve hem de amel ifade edeceğini söylemektedir¹⁰⁰. Daha sonra haber-i vâhidin amelin yanı sıra ilmi gerektireceğine dair deliller ileri süren İbn Hazm¹⁰¹:

⁹² Muhammed. Ebû Zehrâ, *İbn Teymiye*, s.458

⁹³ el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II/32

⁹⁴ Ebû Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II/286

⁹⁵ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, II/304

⁹⁶ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, II/691

⁹⁷ Kitap, Sünnet, Sahabe Kavli, Sahabe İhtilâfî, Kıyas.

⁹⁸ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, II/283vd.

⁹⁹ Muhammed Ebû Zehrâ, *Ahmed b. Hanbel*, s.226

¹⁰⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I/97

¹⁰¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, I/109vd.

“(Peygamberler), apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları için sana da bu Kur’an’ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar¹⁰²,”

“Ey Resûl; Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez¹⁰³,” ayetlerini delil olarak naklettikten sonra şu şekilde devam eder:

“Bu ayetlere dayanarak, haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini söyleyenlere şöyle bir soru yöneltiriz. Resûlullah (s.a.) kendisine indirileni açıkladı mı yoksa açıklamadı mı? Kendisine indirileni tebliğ etti mi yoksa etmedi mi? Bunlardan birinin mutlaka olması gerekir. Hâlbuki haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini söyleyenler, Resûlullah(s.a.)’ın kendisine indirileni tebliğ edip insanlara açıkladığını ve bununla tebliğ ettiği kişilere hüccet getirdiğini söylemektedirler. İşte o zaman bu tebliği onlara sorarız. Bu tebliğ ve beyan bizim zamanımızdan kıyamete kadar bakî midir, değil midir? Eğer onlar, bakîdir ve kıyamete kadar bâkî kalacaktır, derlerse zaten sözüme gelmiş olacaktırlar. Aynı zamanda onlar, Allah’ın dinde indirmiş olduğu her şeyin, indirmediklerini açıklayıcı olduğunu ve kıyamete kadar tebliğ edici olduğunu da ikrar etmiş olacaktırlar. İşte bizim kendisi gibi adil kişiden Peygamber (s.a.)’e kadar muttasıl bir senetle rivayet olunan haber-i vâhidin hem ilim ve ameli gerektireceğine dair delilimiz budur¹⁰⁴,” der.

İbn Hazm’ın delilinde görülen, Hz. Peygamber (a.s.)’ın kendisine ulaşanı tebliğ edip etmemesi konusu başka, haber-i vahidin Resûlullah(s.a.)’a olan nispetinin kesin olmayışı nedeniyle kelâmcılar tarafından itikâdî konularda delil kabul edilmemesi konusu ise daha başkadır. Yoksa hiç bir Ehl-i Sünnet kelâmcısının, Resûlullah(a.s.)’ın kendisine indirileni açıklamadığını savunduğuna rastlamak mümkün değildir.

Muhammed Ebû Zehrâ da, haber-i vâhidin İbn Hazm’a göre kesin ilim gerektirdiğini anlatır ve İbn Hazm’ın Hz. Peygamber (s.a.)’ın sözlerini, amelî konularda kabul ettiği gibi, itikâdî konularda da kabul ettiğini, bundan dolayı onun nazarında mütevâtir haberle, haber-i vâhidin aynı değerinde olduğunu söylemektedir¹⁰⁵.

Haber-i vâhidin kesin ilmi gerektirdiğini kabul edenlerden biri de Şeyhülislâm İbn Teymiye(v.728/1327)’dir. *Ref’u’l-Melâm ani’l- Eimmeti’l- A’lâm* adlı eserinde, hadislerin değerlendirmesini yapan İbn Teymiye hadisleri, delâleti kat’i olanlar (mütevâtirler) ve delâleti açık fakat kat’i olmayanlar diye iki kısma ayırdıktan sonra, ikinci kısımdaki hadislerle (haber-i vâhid) amel etme konusunda ümmetin ittifak halinde

¹⁰² Nahl Sûresi (16), 44

¹⁰³ Mâide Sûresi(5), 67

¹⁰⁴ İbn Hazm *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, I/112

¹⁰⁵ Muhammed Ebû Zehrâ, *İbn Hazm*, s.181 vdd.

olduğunu söylemektedir. Ancak bazı kelâm âlimleri nazarında bu tür hadisler ilim ifade etmez. Bunun nedeni, bu tür haberlerin rivayet yollarını bilen, râvilerin durumlarına aşına olan, haberle birlikte bulunan birçok karine ve alâmetlerden yararlanan bir kişi için bu haberler kesin ilim ifade ederken, bu hususları bilmeyene göre kesin ilim ifade etmez. Bundan dolayı, hadis ilminin mütehasısları nazarında haber-i vâhidler kesin ilim ifade ederken, diğer bazı âlimlerce değil kesin ilmi gerektirmek, bu hadislerin sahih olmadığı dahi zannedilmiştir¹⁰⁶.

Haber-i vâhidlerin şer'î hüküm ve amellerde kaynak olabileceğinde muteber olan âlimlerin ittifakının olduğunu, ancak uhrevî bir cezayı haber vermek (vaîd) gibi ilim ve itikat ifade eden meselelere ait haber-i vâhidler hususunda, ihtilâfin mevcut olduğunu anlatan İbn Teymiye¹⁰⁷, bu konudaki görüşleri ve bunlara ait delilleri de açıklamıştır.

Birinci grupta yer alanlar, vaîd ifade eden haber-i vâhid ile ancak haberde konu edilen fiilin haram olduğuna hükmedilebilirse de, itikat ve ilim açısından kesinlik arz etmedikçe bu haberlerin kaynak olamayacağı görüşünü savunanlardır. Çünkü onlara göre vaîd, itikat ve ilim sınırları içindedir. Bunlar ise ancak ilim ifade eden yol ve vasıtalarla sabit olabilir. Bu haberlerin delâlet ve ifadeleri kesin olmadığı sürece, haberde konu edilen vaîd'in gerçekleşmesi de kesin olmaz¹⁰⁸.

İkinci grupta yer alanların, haber-i vâhidlerin ifade ettikleri vaîd konusunda da delil ve kaynak olduğunu savunanlar olup, bütün Selef'in de aynı görüşte olduğunu anlatan İbn Teymiye, bu görüşü savunanların delillerini de şöyle anlatır:

'Vaîd de şer'î hüküm ve kaidelerin bir kısmını teşkil eder. Şer'î hükümler ise bazen kesin, bazen kesin olmayan delillerle sabit olup, bilinir. Çünkü matlup olan, vaîd'in her işleyen hakkında kesin olarak tahakkuk edeceğine şüphesiz olarak inanmak değil, ister kesin, ister zann-ı gâlib derecesinde olsun bir inanç elde etmektir. Nitekim amelî ve fiilî hükümlerde de durum aynıdır. Bir kimsenin belirli bir fiili, Allah'ın yasak ettiğine ve işleyeni de genel anlamda tam açıklanmamış bir ceza ile tehdit ettiğine inanması ile zikredilen fiili Allah'ın haram kıldığına ve işleyeni de belirli ve kesin bir ceza ile cezalandıracağını bildirdiğine inanması arasında bir fark yoktur. Bunlar Allah'tan nakledilen birer konu olma hususunda birleşirler. Herhangi bir delille Allah'tan, gerek birinci ve gerekse ikinci nev'iden haberler nakledilebilir. Hatta bu çeşit haberlerle vaîd hususunda da amel, uygun bir harekettir demek daha doğru olur. Çünkü tehdit ve ceza haberinin gerçekleşeceğine inanmak, insanları bazı fiilleri terk etmeye sevk eder. Eğer bu vaîd doğru ise, insan kurtulmuş olacaktır. Eğer vaîd aynen gerçek değil de ceza biraz daha hafif ise, bu cezanın daha ağır olduğuna inanmak suretiyle

¹⁰⁶ İbn Teymiye, *Ref'u'l-Melâm ani'l- Eimmeti'l- A'lâm*, s. 99

¹⁰⁷ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s.100

¹⁰⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s.100vd.

meydana gelen hata, bundan dolayı kötü fiili terk etmiş kişiye zarar vermeyecektir. Çünkü aynı şahsın zikredilen cezanın daha hafif olduğuna inanması veya hiç inanmaması halinde gerçeğe oranla hata etmesi mümkündür. Bu ikinci hata ise, kişinin gözünde yasak fiili küçümseteceğinden, onu işlemesine neden olacak, dolayısıyla cezaya çarptırılacak veya müstahak olacaktır. Buna göre, cezanın varlık veya yokluğunda hata eşit, hâlbuki cezanın varlığında, inanç bulunduğu takdirde kurtuluş daha çok mümkün olacaktır. Böylece inanmanın daha hayırlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. İşte bu delile dayanarak âlimlerin çoğu, haram kılan ve yasaklayan delili, mubah kılan delile tercih etmişlerdir¹⁰⁹, diyerek bu konudaki görüşlerini nakleden İbn Teymiye, her hangi bir fiille ilgili va'd ve tehdidin, mütevâtir olarak naklinin gerekli olmadığını da ayrıca belirtmektedir¹¹⁰.

Subhi es-Salih de haber-i vâhidin kesin ilim gerektirdiği fikrini savunur. Ona göre:

'Hadis âlimlerinin çoğu, sahih hadisin kesinlik ifade edebilmesi için Buhârî (v.256h.) ve Müslim(v.261h.) tarafından tahrir edilmiş olması gerekir, derler. Bir kısım hadis âlimleri ise, sahih olan haber-i vâhidin, lafzî ve manevî mütevâtir hadis gibi kesin ve yakinî ilim ifade ettiğini kabul ederler. Kabul edilmesi gereken görüş, İbn Hazm (v.456/1063)'ın görüşüdür. Zira yalnızca sahihayn hadislerinin kesinlik ifade ettiğini söylemek anlamsızdır. Bu iki kitabın dışında kalan kitaplardan sıhhati kesin şekilde bilinenleri de aynı şekilde kabul etmek gerekir. Bunların Müslümanlar nazarında büyük bir değere sahip olması, diğer kitaplardaki sahih hadislerin değerini küçümsemeyi gerektirmez. Aynı şekilde sıhhati kesinleştikten sonra, haber- i vâhidin zan ifade ettiğini söylemenin de bir anlamı yoktur. Çünkü bir hadisin sahih olabilmesi için aranan şartlar, ondaki zan manalarını ortadan kaldırır ve onun hakkında kesin ilim hâsıl olmasını gerektirir¹¹¹.

b. Haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini savunanlar

Mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vâhidin kesin bir delil olarak kullanılabilmesi problemi ikinci hicrî asırdan itibaren devam edip, tartışmaların sürmesini sağlamıştır.

İmam Şafiî zamanında, haber-i vâhidin ilim ifade edip etmeyeceğine dair bir problem mevcut olmayıp, yalnızca haber-i vâhid ile amel etme veya terk etme problemi söz konusudur. Dolayısıyla o, haber-i vâhidin ilim ifade edip etmemesi konusunda açık bir görüş beyan etmemiştir. Ancak *er-Risâle* adlı eserinde, haber-i vâhidin tespiti esnasında

¹⁰⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s.101vd.

¹¹⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s.103

¹¹¹ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 151

göz önünde bulundurulacak esasları göstermek için bir bölüm açmış¹¹², ayrıca haber-i vâhidi rivayet eden râvide olması gereken vasıfları da anlatmıştır¹¹³. Daha sonra gerek Hz. Peygamber devrinde ve gerek vefatından sonra, ashabın haber-i vâhid ile amel edip kendi görüşlerini terk ettiklerini anlatan Şafî¹¹⁴, özellikle Hz. Ömer'in, kendisine Hamel İbn. Mâlik'in rivayet ettiği ceninin diyetine dair hadis¹¹⁵ ile ed-Dehhâk ibn Süfyân'ın rivayet ettiği, kadının kocasının diyetine varis olmasına dair hadisi¹¹⁶ tetkik ederken, bu haberlerin, haberi rivayet eden ravilerin sıdkına güvenildiği zaman, kabul edilmesinin gerekliliğine delâlet edeceğini anlatır.

Eğer böyle bir haberin her hangi bir nedenden dolayı reddedilmesi gerekseydi, bunu Hz. Ömer'in yapmasının gerektiğini, hâlbuki Hz. Ömer'in gerek ed-Dehhâk'den ve gerekse Hamel İbn Mâlik'ten çok daha fazla Hz. Peygamber ile bulunduğunu, ayrıca bu ravilerin yanılma ve unutma ihtimallerinin de mevcut olduğunu belirten Şafî, bütün bunlara rağmen, Hz. Ömer'in kendi görüşünü terk ederek bu haberlere uyduğunu söyler. Sonuç olarak, kimsenin Hz. Peygamber'den gelen bir haber için, kendi görüşüne dayanarak nasıl ve niçin sorularını sormayacağını ve sözüne güvendiği kimsenin naklettiği haberi -ki o haber yalnızca o kimse tarafından rivayet olunmuş olsa bile- kabul etmemeye yetkili olmadığını anlatır¹¹⁷.

Fakat burada haber-i vâhid ile amel etmenin sahih oluşunun başka şey, haber-i vahidin kesinlik ifade etmesinin ise daha başka şey¹¹⁸ olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca Şafî'nin çok kuvvetli bir sünnet taraftarı olmasının yanında, haberin Resûlullah (a.s.)'a nispetinin kesinliğini sağlama hususundaki çabası da dikkat çekicidir. Yoksa haber-i vâhid ile amel etme, genelde Ehl-i Sünnet'in ittifak ettiği bir konudur. Ancak, haber-i vâhidin, Peygamber (a.s.)'e olan nispeti kesinleşir, rivayet eden râvideki zan ihtimali ortadan kalkar ve bir karine ile desteklenirse, o zaman kendisi ile amel edilen haber-i vâhid aynı zamanda ilim de ifade edecektir. Dolayısıyla, Şafî'nin mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vâhidi bu denli geniş şekilde incelemesinin nedeni bu

¹¹² eş-Şafî, *er-Risâle*, s.401

¹¹³ eş-Şafî, *a.g.e.*, s.370

¹¹⁴ eş-Şafî, *a.g.e.*, s.401, 402, 403, 406, 408, 410, 415, 416

¹¹⁵ Hamel İbn Mâlik'ten: 'Bir gün iki karımdan birisi hamile olan diğerine bir sopa ile vurdu da karındaki ceninin ölü olarak düşmesine sebep oldu. Bu hadise üzerine Peygamber (a.s.), gurra ile yani vuranın diğerine bir köle veya cariye vermesine hükmetti.'"(eş-Şafî, *er-Risâle*, s.427)

¹¹⁶ ed-Dehhâk İbn Süfyân'ın Hz. Peygamber (a.s.)'in kendisine 'Eşyem ed-Dibâbî'nin diyetinden karısını varis kılmasını' yazdığını haber vermesi üzerine, 'kadın, kocasının diyetinden hiç bir şeye varis olamaz' diyen Hz. Ömer bu görüşünden vazgeçmişti. (eş-Şafî, *er-Risâle*, s.429)

¹¹⁷ eş-Şafî, *er-Risâle*, s.429 (1179 no'lu paragrafın dip notu)

¹¹⁸ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 311

olmalıdır. Çünkü nassa dayalı olmayan içtihatların birleşmesinden ibaret olan icma dahi, Şafîî nazarında haber-i vâhiden daha zayıftır¹¹⁹.

Talât Koçyiğit, 'Âhâd Haberlerin Değeri' adlı çalışmasında, Şafîî'nin haber-i vâhidi, dinde kesin hüccet olarak kabul ettiğini belirtmekte ise de¹²⁰ Muhammed Ebû Zehra'nın *eş-Şafîî* adlı eserindeki şu değerlendirmesi dikkat çekmektedir:

'Şafîî, haber-i vâhidlere amelde hüccet olarak itibar etmekle birlikte, o, bu haberleri Kur'an ve mütevâtir derecesine koymamıştır. Haber-i vâhid ile ihticâcî, mütevâtir haberden daha aşağı derecede tutmuştur. Çünkü Kur'an ve mütevâtir sünnetin sübutu kat'idir. Bunlar hakkında şüphe etmek, şüphe edeni dinden çıkarır. Kitap ve mütevâtir sünnetin getirdiğini kabul etmekten kaçınan kişiye tövbe teklif edilir. Haber-i vâhid amelî hususlarda, amel edenleri bağlayıcıdır. Adil şahitleri reddetmenin mümkün olamayacağı gibi, bunları da reddetmek mümkün değildir. Fakat bu tür haberler infirâd yoluyla geldiği için, bu haber hakkında şüphe eden için tövbe et diyemeyiz. Her ne kadar yanlışlık yapmaları ihtimal dâhilinde ise de, adil şahitlerin şehadeti ile hükmedilebileceğini söyleyebiliriz. Fakat ravilerin görünüşteki doğruluklarına dayanılarak bu tür haberlerle hüküm verilir, bilinmeyen tarafları Allah'a bırakılır¹²¹.

Burada görüldüğü gibi Şafîî, haber-i vâhidi itikâdî konularda değil de amelî konularda hüccet olarak kabul etmektedir. Ayrıca haber-i vâhid hakkında şüpheye düşene ise azap gerekmediğine inanmaktadır.

Aslında Şafîî'nin, *er-Risâle*'de geçen şu sözlerinden haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini anlamak mümkündür. Ebû Zehrâ'nın değerlendirmesinin de aynı sözlere dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır:

'İnsanların, üzerinde ittifak etmediği, âhâd yoldan gelen haberlerle hükmolunur. Bu hüküm için her ne kadar görünüşte hak ile hükmettiğimizi söyleyebilirsek te, gerçekte hak ile hükmettiğimizi söylememeyiz. Çünkü haberi rivayet eden râvinin yanlışlık ihtimali mümkündür¹²².

Haber-i vahidin kesin ilim ifade etmediğini savunanlardan biri de Hatib el-Bağdâdî (v.463/1070)'dir. *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye* adlı eserinde, bir cemaat tarafından rivayet olursa da tevatür özelliklerini taşımayan haber-i vâhidin ilim ifade etmeyeceğini söylemiştir¹²³.

¹¹⁹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihâd*, s. 145

¹²⁰ Talât Koçyiğit, 'Âhâd Haberlerin Değeri', s.136

¹²¹ Muhammed Ebû Zehrâ, *eş-Şafîî*, s.232

¹²² eş-Şafîî, *er-Risâle*, s.599

¹²³ Hatib Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s.16vd.

Bağdâdî, eserinde, haber-i vâhidin kat'iyet ifade ettiğini savunanları¹²⁴ ve haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini savunanları¹²⁵ ayrı ayrı reddetmiştir. Ancak haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliğine inanan Bağdâdî, bu konuda da ayrı bir bölüm açmış ve sahih rivayetleri almıştır¹²⁶. Haber-i vâhidin ilim ifade etmeyeceğine dair değerlendirmesi şöyledir:

‘Kişilerin mükellef kılındığı dinî konularda, özellikle ilim ve kat'iyeti gerektiren hususlarda haber-i vâhid kabul edilmez. Bunun nedeni şudur: Bir kimse bir haberin Resûlullâh(a.s.)’ın sözü olduğunu bilmez ise, o haber manası ile birlikte ilimden uzaktır. Lâkin Hz. Peygamber(a.s.)’in takrir edip, Allah’tan haber verdiği ve üzerimize ilmi gerektirmeyen diğer hükümlerde ise haber-i vâhid makbuldür ve kendisiyle amel vaciptir. Bu hususta, şer’an diğer mükellefler için varit olan haberlerle de amel gereklidir. Hadler, kefaretlar, talak hükümleri, ramazan ve şevval hilâlleri, itak, hac, zekât, miras, alış-veriş, taharet, namaz vb. konular bunlara dâhildir. Aklın hükmüne, muhkem Kur’an’ın hükmüne, malum sünnete, sünnet yerine kaim fiile¹²⁷ ve her türlü kesin delile aykırı olan konulardaki haber-i vâhid kabul edilmez¹²⁸.

Subhi es-Salih, delâletinin zanna dayalı olmasından dolayı, Nevevî(v.676/1277)’nin de, haber-i vâhidin ilim ifade etmediği görüşünde olduğunu söylemektedir¹²⁹.

Selefiyye’nin bir kısmı, haber-i vahidi amelî konularda olduğu gibi, itikadî konularda da delil olarak almışlar ve bu hususta haberler arasında mütevâtir ve âhad ayırımında bulunmamışlardır. Bu grup, haberin sahih şekilde Hz. Peygamber (s.a.)’den güvenilir yollar ve raviler tarafından ulaşmasını esas almışlardır.

Selefiyye’nin diğer kısmı ise, haber-i vâhidin başlı başına ilim ifade etmeyeceği fikrini savunmuşlardır. Bu çeşit haberleri amelî konularda kullanmışlar, fakat itikadî konularda delil olarak kabul etmemişlerdir. Bunun nedeni, haber-i vahidin Peygamber (a.s.)’e ulaştığına dair kesin bir kanaat getirememelerinden dolayıdır.

B. Ehl-i Sünnet Kelâmcıları

Bu bölümde, fikirleri arasında bir ihtilaf bulunmadığından dolayı kelâmcıların, vefat tarihleri göz önünde bulundurularak inceleneceği daha önceden belirtilmişti.

¹²⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.18 vd.

¹²⁵ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.25 vd.

¹²⁶ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.26 vd.

¹²⁷ Sünnet yerine kaim olan fiil, Medine ehlinin amelidir. İki kısma ayrılır. Hz. Peygamber (a.s.)’den nakil ve hikâye yolu ile ulaşan, amel ve içtihat veya istidlâl yolu ile meydana gelen amel. (Geniş bilgi için bk. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, II/361 vd.)

¹²⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s.432

¹²⁹ Subhi es-Salih, *Ulûmu'l-Hadis*, s.151

İmam Eş'arî(v.324/936)'nin haber-i vahidin değeri hakkında açık bir ifadesine rastlanılmamaktadır. Ancak Eş'arî'nin haber-i vâhidlerle ilgili fakat kaybolmuş müstakil bir eser telif ettiği görüşü mevcuttur¹³⁰. Ancak bu görüşün ne denli doğru olduğu şüphelidir.

Muhammed Ebu Zehra: 'Eş'arî haber-i vâhidlerin akaid konularında delil olabileceği görüşüne sahiptir¹³¹, demektedir. Ancak bu bir yorumdur. Geçerlilik payının ne derece olduğu şüphelidir. Çünkü Eş'arî'nin metodunu devam ettiren kelâmcıların hiç birinin bu fikri savunduğu görülmez. Kelâmcıların sem'ıyyât konularını, sırat hakır.., kabir azabı hakır...vb. cümlelerle eserlerinde incelemeleri, onların haber-i vâhidi akâid konularında delil olarak aldıklarını göstermez.

Rey kadısı olan hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzi yolu ile silsilesi Ebu Hanife (v.150/767)'ye ulaşan, dolayısıyla Ebu Hanife sisteminin bütün özelliklerini bilen¹³² ve bu yoldaki gayretleri sonucu 'Hanefi mezhebinin mütekellimi' olarak vasıflandırılan imam Matûridî¹³³(v.333/944)'nin de haber-i vâhid hakkında, ilim ifade edip etmeyeceğine dair açık bir ifadesine rastlanmamıştır. Ancak bu konudaki değerlendirmesi aynen alınmıştır:

'Diğer bir haber vardır ki (haber-i vâhid), ilim ifade etme ve Hz. Peygamber (s.a.)'den gelmiş bir gerçek olduğuna şahadet etme hususunda tevatür mertebesine ulaşmamış olabilir. Bu haberle amel etmek gerekmektedir. Bu noktada içtihadı terk etmek ve haber-i vâhidi rivayet eden râvilerin durumunu incelemek gereklidir. Bunun neticesinde, nakledilen rivayetin durumu ve olabilirliği ortaya konur. Sonra galip ihtimal ile (zan) amel olunur. Burada yanılmak mümkündür. Çünkü bazen bilgi edinme yollarının en üstünü kabul edilen duyularda bile, ihtimal ile amel edilmektedir. Bunun nedeni, duyuların zayıflığı yanında, idrak edilecek hususun uzaklığı ve inceliğidir. Şu kadar var ki, haber-i vâhid ile amel etmeyi terk etmek, son tahlilde bizi bir neticeye götürmez. Bu noktada amel etmeye veya terk etmeye meyletmek aslında haberin hakkını eda etmemeye götürür. Bu nedenle, râvilerin durumlarını incelemek ve haber-i vâhidi kat'î delil ile mukayese etmek mecburiyeti vardır¹³⁴.

Matûridî'nin bu sözlerinden, haber-i vâhid ile amel etmenin gerekli olduğunu, fakat akâid konularında bu haberlerin ne tamamen terk edilebileceğini, ne de aynen alınabileceğini, ancak kat'î delil ile mukayese ettikten ve râvilerin durumu araştırıldıktan sonra kullanılabileceğini anlamak mümkündür.

¹³⁰ Ali Osman Koçkuzu, *İslâm Dininde Haber-i Vâhid'in İtikâdî ve Teşri'î Yönlerden Yeri ve Değeri*, s.64

¹³¹ Muhammed Ebû Zehrâ, *İbn Hazm*, s.136

¹³² Fethullah Huleyf, *Kitâbu't-Tevhîd, Mukaddime*, 4-5m.

¹³³ M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, s.257

¹³⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.9

Eş'arî kelâmını, İmam Eş'arî'den sonra sistematize ederek hararetle müdafaa ve neşredenlerin başında el-Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî(v.403/1013) gelmektedir. Ona göre haber-i vâhidler mütevâtir haberler gibi zarûrî ilim ifade etmezler.

‘Şayet haber-i vâhid zarûrî ilim ifade etseydi, Peygamber(a.s.)’in naklettiği haberler üzerinde istidlâlle emrolunmazdık’¹³⁵ diyen Bâkılânî bu sözleriyle, daha ileride görüleceği gibi haber-i vâhidlerin istidlâlî ilim ifade edeceğini anlatmak istemiş olabilir. Çünkü ifadesinden haber-i vâhidin ilim ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilim kendi ifadesiyle zarûrî olamayacağına göre, geriye kalan ihtimal bu nevi haberlerin istidlâlî ilim ifade edeceğidir.

Mütekaddimîn kelâmcılarının sonuncusu olarak kabul edilen İmamı'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî(v.478/1085)'nin bu konudaki ifadesi daha belirgindir. Ona göre tevâtür derecesine ulaşmayan haber-i vâhid başlı başına ilim ifade etmez. Ancak bir karine ile desteklendiğinde ilim ifade edebilir ki bu karine, haberin ya bir mucize ile teyit olunması veya aklî bir delil ile tasdik olunmasıdır¹³⁶.

Cüveynî ayrıca, imamet konusunu ele aldığı *Gıyâsi'l-Ümem fi't-Tayâsi'z-Zulem* adlı eserinde, Şîa'nın Hz. Ali'nin imameti hakkında ileri sürdüğü hatta bir kısmının Ehl-i Sünnet tarafından da kabul edilen hadislerin değerlendirmesini yapar. Bu hadislerin tevile müsait olmalarının yanı sıra, gerek adetlerinin tevâtür derecesine ulaşmamasından ve gerekse râvilerinin güvenilir de olsa yanılabilme ihtimalinin, mevcut olmasından dolayı, zan ifade edip kesin ilim ifade etmeyeceğini anlatır¹³⁷.

Müteahhırîn ilm-i kelâmının kurucusu kabul edilen Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî(v.505/1111), mucizelerin Hz. Peygamber (s.a.)’in sıdkına delil olduğu görüşüne sahiptir. Mucizelerin, haber-i vâhidlerle sabit olduğu için tevâtür seviyesine ulaşmadığı ve bu konuda delil olamayacağına dair bir itirazın kendisine yöneltilmesi halinde cevabının şöyle olacağını söyler:

“Her ne kadar bu olaylar haber-i vâhidler ile sabit olmuşsa da, bu haberlerin toplamı bir nevi tevâtür derecesine ulaşmıştır. Bu noktada hiç bir Müslüman şüphe etmez. Daha önce haber-i resûl konusu işlenirken görüldüğü gibi, mucize Peygamber(a.s.)’in sıdkına delildir. Peygamber(a.s.)’in mucize izharından sonra naklettiği haber (Kur’an) kesin ilim ifade eder. Peygamber (s.a.)’den Kur’an’ın bize nakledilişi ise mütevâtirdir. Ancak Peygamber(a.s.)’in hissî mucizelerinin her biri haber-i vâhid ile sabit olmuştur. Dolayısıyla bu mucizelerin Peygamber (a.s.)’in sıdkına delil teşkil edip etmeyeceği tartışma konusu yapılabilir. Manevî mütevâtirler, lafzî mütevâtirler gibi her yönüyle ilim ifade etmezler. Ancak bir hadd-i müşterekte ilim ifade ederler. Müşterek hadden kasıt, rivayetlerin hepsinin ortak olduğu noktadır. Bu noktada manevî mütevâtirler kesin ilim

¹³⁵ el-Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhîd*, s.384

¹³⁶ el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, s.416 vd.

¹³⁷ el-Cüveynî, *Gıyâsi'l-Ümem fi't-Tayâsi'z-Zulem*, s.36 vd.

ifade ederler. Mucizelerin her biri delâlet açısından zan ifade eder. Fakat hepsinin birleştiği nokta, bu harika hallerin mutlak anlamda mevcut olduğudur. Yani Peygamber (a.s.)'in kesin şekilde mucize gösterdiğidir¹³⁸.

Bu açıklamalarından sonra Gazzâlî'ye göre manevî mütevâtir derecesine ulaşan haber-i vâhidlerin kesin ilim ifade ettiği söylenebilir.

Bâkılânî'nin Eş'arî mezhebinde yaptığı gibi, Matûrîdî mezhebini sistematize eden Ebu'l-Muîn en Nesefî(v.508/1115)¹³⁹, *Tabsiretu'l-Edille* adlı eserinin son kısımlarına doğru kabir azabı konusunu işlerken, bu konuya dair hadislerin bir değerlendirmesini yapar. Her ne kadar haber-i vâhid sınırları içinde olsa da şöhret derecesine ulaşan haberlerin istidlâl ilim ifade edeceğini, bundan dolayı kabir azabının kabul edilmesinin gerekli olduğunu anlatır¹⁴⁰. Nesefî'nin *Bahru'l-Kelâm* adlı eserinde de aynı düşünceye rastlanır¹⁴¹.

Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmûd Nûreddin es-Sâbûnî(v.580/1184)'ye göre haber-i vâhidler, mütevâtir haberler gibi ilim ifade etmezler. Bu nevi haberlerin ilim ifade edebilmesi için ya bir karine ile desteklenmesi veya aklî bir delil ile teyit olması gerekir¹⁴².

Seyfuddîn Âmidî(v.631/1233)'ye göre ise, adil râvi tarafından rivayet edilen haber-i vâhid hakkında ihtilâf söz konusudur ve bu ihtilâfın üç grupta toplanması mümkündür.

Birinci grupta yer alanlar haber-i vâhidin ancak zan anlamında ilim ifade ettiğini savunanlardır. İkinci grupta hadis âlimleri yer alır. Fakat hadisçiler bu konuda iki kısma ayrılırlar. Bir kısmı haber-i vâhidlerin bazılarının ilim ifade edeceğini savunurken, diğer kısmı haber-i vâhidlerin ancak bir karine ile desteklendiği zaman ilim ifade edeceğini savunur. Son grupta yer alan diğer âlimlere göre ise bu nevi haberler ilim ifade etmezler¹⁴³.

Âmidî'ye göre haber-i vâhid kendi başına muteber değildir ve kat'iyet ifade etmez¹⁴⁴. Şayet ilim ifade etseydi bu nevi haberleri rivayet eden râvilerde, mütevâtir haberlerde olduğu gibi adalet ve İslâm olma şartının aranmaması gerekirdi¹⁴⁵.

Âmidî'nin tercih ettiği görüş, haber-i vâhidin karinelerle desteklendiği zaman ilim ifade edeceğidir. Amidî'ye göre, her ne kadar Allah'ın insanlarda, karinesiz olarak haber-i

¹³⁸ el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, s.208 vd.

¹³⁹ M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, s.257

¹⁴⁰ en-Nesefî, *Tabsiretu'l-Edille*, vr.277b.

¹⁴¹ en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm*, s.42

¹⁴² es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye* vr.4b.

¹⁴³ el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, II/32

¹⁴⁴ el-Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, s.368

¹⁴⁵ el-Âmidî, *a.g.e.*, II/33

vâhid ile ilim meydana getirmesi gibi böyle bir şeyin olması mümkünse de normal hallerde bu mümkün değildir¹⁴⁶.

Bu konuda görüşlerine yer verilecek diğer bir kelâmcı da,

Diğer taraftan *Şerhu'l-Akâid* yazarı Sâdeddin et-Teftâzânî (v.793/1390), haber-i vâhidlerin ilim ifade etmeyeceklerini, çünkü bu çeşit haberlerin Peygamber (s.a.)'e ait olması hususunda bir takım şüphelerin bulunduğunu anlatır¹⁴⁷.

Teftâzânî'ye göre haber-i vâhid, fıkıh usulünde anlatılan şartların¹⁴⁸ hepsini üzerinde toplaması halinde bile yalnızca zan ifade eder. İtikâdî konularda ise zanna itibar edilmez. Özellikle haber, Kur'an'ın zahirine ters düşerse o zaman haber-i vâhide hiç itibar edilmez¹⁴⁹.

Kelâmcılar haber-i vâhid ile amel etme konusunda fikir birliği halindedir. Ancak itikâdî konular ilim ifade eden yol ve vasıtalarla bilineceğinden bu konularda haber-i vâhidi delil olarak kabul etmezler. Fakat karinelerle desteklenmiş haber-i vâhidin ilim ifade edeceğini söylemeleri ve bu nedenle çoğu haber-i vâhidlerle sabit olan sem'iyât konularını kabul etmeleri kelâmcılara bu konuda yapılan tenkitlerin çoğunun haksız olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yani onların kendilerine ulaşan haberleri istedikleri gibi tevil edip, fikirlerine uyanları alıp fikirlerine uymayanları kabul etmemeleri ve taşıdıkları akide ile ilgili olarak mervî haberlere itimat etmediklerinin¹⁵⁰ doğruluk derecesi görüldüğü gibi tartışma konusudur.

C. Yeni İlm-i Kelâm Devri

Yeni İlm-i Kelâm devri temsilcileri ilmi geleneğin yaygın görüşünü devam ettirmişlerdir. Nitekim haber-i vâhid konusunda daha önce geçen görüşleri, hemen hemen hiç değişiklik olmaksızın yeni devir kelâmcılarında da görmek mümkündür. Örneğin Muhammed Abduh(v.1323/1905), konu ile ilgili olarak *Risâletu't-Tevhîd* adlı eserinde şunları anlatır:

“Haber-i vahidi işiten ve bu haberin rivayetinin sahih olduğunu kabul eden kimseye bu habere iman etmek vaciptir. Fakat kendisine haber ulaşmamış veya ulaşan haberin sıhhatinde bir şüphe arız olmuşsa ve bu haber mütevâtir değilse böyle bir haberi tasdik etmeyen kimse iman noktasından ta'n edilemez¹⁵¹”.

Abduh'un bu sözlerinden, itikâdî konularda haber-i vâhidin delil olamayacağını anlamak mümkün olduğu gibi, ilk cümlesinde geçen “...iman etmek vaciptir” sözünden de,

¹⁴⁶ el-Âmidî, *a.g.e.*, II/32

¹⁴⁷ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.40

¹⁴⁸ Adalet, akıl, islâm, zabt, isnâd, ref'.

¹⁴⁹ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.169

¹⁵⁰ Talât Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, s.248

¹⁵¹ Muhammed Abduh, *Risâletu't-Tevhîd*, s.154

delil olabileceği anlaşılabilir. Bu değerlendirmesinden kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Ancak Abduh'un fikirlerini yayan talebesi Reşid Rıza(v.1354/1935)'nin bu konudaki açık ifadesinin, meseleyi Abduh açısından da aydınlığa kavuşturduğu düşünülebilir.

Reşid Rıza, içtihat konularının üzerine ikame edilecek şer'i delillerin, sübûtu kat'î olan Kur'an veya mütevâtir haberlerin olması gerektiğini, zira haber-i vâhidlerin her ne kadar sahih olsa bile delâletinin zannî olacağını, itikâdî konularda ise zanna itibar edilemeyeceğini söylemektedir¹⁵².

Buna karşın Abdüllâtif Harpûtî *Tenkîhu'l-Kelâm* adlı eserinde sem'iyât konularını incelerken, bunların mümkün olduğunu ve Peygamber (s.a.)'den nakledildiğine dikkati çeker. Ona göre, bu konular haber-i vâhidlerle sabit olmuştur. Bu türden haberlerin dinde şöhret derecesine ulaşmasından dolayı kendilerine inanmanın gerekli olduğunu, inanmayanların bid'at ve delâletle itham edileceğini anlatır¹⁵³.

Sırrı Giridî'nin konu ile ilgili görüşü nettir. *Nakdu'l-Kelâm* adlı eserinde, mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vahidin fıkıh usulündeki şartların hepsini üzerinde taşıması halinde bile zan ifade edeceğini, kendisiyle amelin gerekli olduğunu, fakat itikâdî konularda zanna itibar edilmediğinden delil olamayacağını anlatmaktadır¹⁵⁴.

Yeni İlm-i Kelâm devrinin mevfur eserler bırakan kelâmcısı İzmirli İsmail Hakkı (1869/1946) da itikâdî konularda Kur'an ve mütevâtir haberlerin delil teşkil edeceğini söyler. İzmirli'ye göre haber-i vâhidler, iman ve delâlette ölçü olmayıp, sadece amelde ve ahlâkta delil teşkil ederler. Haber-i vâhidler şartları tekemmül ettiğinde dahi zan ifade ederler. Akâid nazarında zan muteber olmadığından bu tür haberler kelâm ilminde kesin delil olamazlar. Ancak kendileriyle amel etmek vaciptir¹⁵⁵.

Yine bu devrin temsilcilerinden Ömer Nasuhi Bilmen ve Ali Arslan Aydın da konu hakkındaki fikirlerini hemen hemen aynı ifadelerle anlatmaktadırlar.¹⁵⁶

Yeni İlm-i Kelâm Devri temsilcileri görüldüğü gibi haber-i vâhidi amelî konularda delil olarak kabul etmişlerdir. İtikâdî konularda kelâmcılar zanna itibar etmezler. Haber-i vâhidin zan ifade etmesi, haberin Peygamber (s.a.)'e ait olması hususunda bazı şüphelerin bulunmasından dolayıdır. Ancak şöhret derecesine ulaşan haber-i vâhidin istidlâl ilim ifade edeceğini de kabul etmişlerdir.

¹⁵² Reşid Rıza, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, s.45 vd.

¹⁵³ Abdüllâtif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, s.424 vd.

¹⁵⁴ Sırrı Giridî, *Nakdu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, s.24vd.

¹⁵⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.17 ve 34

¹⁵⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s.35; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s.95

Sonuç

İlim kelimesi Kelâm ilminde, bilgi kelimesini karşılamak için kullanılmıştır. Bilgi ise üç yoldan, beş duyu, akıl ve haber-i sâdik vasıtası ile elde edilmektedir.

Duyular ile elde edilen bilgilerin kesin bilgi olduğu, bu tür bilgilerin delil ve istidlâlâ muhtaç olmadığı dolayısıyla kendilerinde şüphe ve tereddüt bulunmayacağı âlimlerce ittifakla kabul edilmiştir.

Yine akıl ile elde edilen bilgilerin de beş duyu ile elde edilen bilgiler gibi zarurî olduğu ve bu bilgilerde şüphe bulunmayacağı ittifakla kabul edilmiştir.

Mütevâtir haberlerin de yakinî ilim gerektirdiği ve bu tür haberlerden şüphe edilemeyeceği konusunda da Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak halindedirler.

Mütevâtir mertebesine ulaşmayan haber-i vâhidin ilim ifade etmesi hususunda ise ihtilâf mevcuttur. Bu konuda fikir yürüten İslâm âlimleri Selefiyye ve Kelâmcılar olmak üzere iki büyük grup içinde yer almışlardır.

Selefiyye bütünlüğü içinde, haber-i vâhidin değeri konusunda iki ayrı görüş hâkimdir. Selefiyye'nin bir kısmı haber-i vâhidin kesin ilim ifade edeceğini savunarak haber-i vâhidi amelî konularda olduğu gibi, itikâdî konularda da delil olarak kabul etmişler ve bu hususta haberler arasında mütevâtir ve âhad ayırımında bulunmamışlardır. Bu grup, haberin sahîh şekilde Hz. Peygamber (a.s.)'den güvenilir yollar ve râviler tarafından ulaşmasını esas almışlardır.

Selefiyye'nin diğer kısmı ise haber-i vâhidin başlı başına ilim ifade etmeyeceği fikrini savunmuşlardır. Bu tür haberleri amelî konularda esas almışlar, fakat itikâdî konularda delil olarak kabul etmemişlerdir. Bunun nedeni, haber-i vahidin Hz. Peygamber (a.s.)'e ulaştığına kesin bir kanaat getirememelerinden kaynaklanmaktadır.

Ehl-i Sünnet kelâmcıları haber-i vâhid ile amel etme hususunda fikir birliği halindedir. Ancak kelâmcılara göre itikâdî konular sadece ilim ifade eden yol ve vasıtalarla bilinir. Bundan dolayı kelâmcılar, itikâdî konularda haber-i vâhidi delil olarak kabul etmezler. Haber-i vahide itibar etmemeleri, bu nevi haberlerin zan ifade etmesinden dolayıdır. Haber-i vâhidin zan ifade etmesinin nedeni ise haberin Hz. Peygamber (a.s.)'e ait olması hususunda bazı şüphelerin bulunmasından dolayıdır.

Kelâmcılar şöhret derecesine ulaşan haber-i vâhidlerin istidlâlî ilim ifade edeceği fikrini savunmuşlar, buna bağlı olarak da birçoğu haber-i vâhidle sabit olan sem'iyât konularını kabul etmişlerdir.

Kelâmcılar ve Selefiyye, haber-i vâhidlerle amel etmenin gerekli olduğu ve karinelerle desteklenmiş haber-i vâhidin ilim ifade edeceği hususunda ise birleşmişlerdir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. (1387) *Risâletü't-Tevhîd*, Mısır.
- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. (1984) *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elf'âzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul.
- Ahmed Emîn. *Fecru'l-İslâm*, (1976) trc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara.
- el-Âmidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1391) *Gayetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, Kahire.
- el-Âmidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1387) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, C. I-IV, Kahire.
- Aydın, Ali Arslan. (1973) *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Ankara.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Anmed b. Ali b. Sâbit. (ts.) *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Medine-i Münevvere.
- el-Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. (1957) *Kitâbu't- Temhîd*, nşr. Richard J. Mc. Charty, Beyrut.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1979) *el-Câmiu's-Sahîh*, C. I-VIII, İstanbul.
- el-Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed. (1307) *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, C. I-IV, İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1972) *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul.
- el-Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerîf, Ali b. Muhammed. (1321) *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. I-II, İstanbul.
- el-Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerîf, Ali b. Muhammed. (1308) *et-Ta'rîfât*, İstanbul.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, el-Gıyâsî. (1401) *Gıyâsü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, Katar.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, el-Gıyâsî. (1369) *el-İrşâd ilâ Kavâtu'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, nşr. M. Yusuf Mûsa, Abdulmun'im Abdülhamîd, Mısır.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, el-Gıyâsî. (1969) *eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn*, nşr. Alî Sâmi en-Neşşâr ve arkadaşları, İskenderiye.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. (1367) *Ahmed b.Hanbel*, Kahire.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. (ts.) *İbn Hazm*, Kahire.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. (1367) *eş-Şâfî*, Kahire.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. (1958) *İbn Teymiyye*, Kahire.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1962) *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu ve Hüseyin Atay, Ankara.

- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1979) *Mi'yâru'l-İlm*, Mısır.
- Giridî, Sırrı, (1302) *Nakdu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, İstanbul.
- el-Harpûtî, Abdullâtîf. (1330) *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul.
- el-Harpûtî, Abdullâtîf. (1330) *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, İstanbul.
- Huleyf, Fethullâh. (1979) *Kitâbu't-Tevhîd*, Mukaddime, İstanbul.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, er-Râğıb. (1970) *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır.
- İbn Ebî Ya'lâ, el-Kâdî Ebu'l-Huseyn, Muhammed. (ts.) *Tabâkâtu'l-Hanâbile*, C. I-II, Beyrut.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. (ts.) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, C. I-IV, Kahire.
- İbnu'l-Kayyim, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, el-Cevziyye. (1374) *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, C. I-IV, Mısır.
- İbnu'l-Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükrim el-Efrîkî. (ts.) *Lisânu'l-Arab*, C. I-IV, Beyrut.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm. (1340) *Risâle-i Ref'ül-Melâm, ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*, Mısır.
- İzmirli, İsmail Hakkı. (1981) *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara.
- Karaman, Hayreddin. (ts.) *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara.
- el-Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Feyd, Câfer. (1328) *Nâzmu'l-Mütenâsir fi'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Halep.
- Koçkuzu, Ali Osman; Kandemir, M. Yaşar. (1971-1972) *Hadis Ders Notları, 4.Sınıf*, Konya Yüksek İslâm Enstitüsü, Konya.
- Koçkuzu, Ali Osman. (1968) 'İslâm Dininde Haber-i Vâhid'in İtikâdî ve Teşriî Yönlerden Yeri ve Değeri', Konya.
- Koçyiğit, Talât. (1969) *Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara.
- Koçyiğit, Talât. (1967) 'Âhad Haberlerin Değeri', İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIV, Ankara.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (1979) *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullâh Huleyf, İstanbul.
- en-Nesefî, Meymûn b. Muhammed, Ebu'l-Muîn. (1329) *Bahru'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, Konya.
- en-Nesefî, Meymûn b. Muhammed, Ebu'l-Muîn. *Tebşiretu'l-Edille*, Süleymaniye (Cârullâh. Efendi) Ktp. nr. 1128
- en-Nevevî. (1388) *et-Takrîb*, Mısır.

- Öner, Necati. (1982) *Klâsik Mantık*, Ankara.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. (ts.) *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. I-XXXII, Tahran.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. (1978) *el-Muhassal*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara.
- Rızâ, Reşîd, Muhammed el-Hüseynî. (1332) *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, (trc. Ahmed Hamdi Akseki), İstanbul.
- es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Ahmed b.Mahmûd, Nüreddîn. (1979) *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, Ankara.
- es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Ahmed b.Mahmûd, Nüreddîn. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, Lâleli Ktp. nr. 2271
- es-Sâlih, Subhî. (1385) *Ulûmu'l-Hadîs*, Beyrut.
- es-Suyûtî, Ebû Bekr Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Celâleddin. (1379) *Tebrîbu'r-Râvî Şerhu Takribi'n-Nevevî*, Medine-i Münevvere.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. (1399) *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm. (1395) *el-Milel ve'n Nihâl*, C. I-II, Beyrut.
- et-Teftâzânî, Mes'ûd b.Ömer, Sa'düddîn. (1973) *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b.Ali, İbnu'l-Kâdî. (1862) *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, C. I-II, Kalküta.
- Topaloğlu, Bekir. (1981) *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul.
- Yeprem, M.Saim. (1980) *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul.